

Михайличенко Д.Ю. До періодизації розвитку селянського руху в Україні (1919 р.). // Історична наука: Проблеми розвитку: Матеріали конференції. Новітня історія України. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2002. – С. 136 – 139.

ДО ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ СЕЛЯНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ (1919 Р.)

Позиція соціальних верств, дослідження розвитку масових соціальних та політичних рухів в Громадянській війні 1917 - 1921 рр. має величезну історіографію. В радянській історіографії концептуального значення набув поділ селянства на "класовий категорії, було висунуто провідне щодо розвитку подій на селі визначення - класовий опір буржуазії. Досить нечисленні праці, що ставили завданням дослідження опору політиці радянської влади на селі, виходили з апріорно визначеної концепції "переборення куркульської контрреволюції", та "антирадянського куркульського бандитизму". [1] Недостатня увага, або спотворене уявлення про ідеологію, політичне структурування та соціальну базу селянського руху неминуче відбивалися і на дослідженні динаміки його розвитку.

Неоднозначним було становище і в історіографії діаспори, де в 1920-ті роки переважали критичні настрої щодо "хуторянського погляду на характер і значення великої української революції" та ролі "міщансько-реакційних кіл" в селянському русі, а державницька історіографія, акцентуючи значущість боротьби селянства, переважу увагу приділяла суто інституціональним аспектам формування української державності. [2]

Необхідною умовою надання об'єктивної періодизації розвитку селянського руху в 1919 році є перегляд уявлень щодо його характеру, ідеології, соціальної бази.

Щодо принципів, що визначають розуміння об'єкта періодизації, слід зазначити таке:

- Українське селянство *ні* початку ХХ століття відзначалося значною соціальною однорідністю, майнова диференціація та диференціація за роллю у виробництві не сягла суттєвого рівня. Аналіз джерельних даних, спостереження та висновки сучасників подій, підкреслюють участь в повстанському русі мас "незможного" та середнього селянства, що його інтереси зачіпало здійснення політики "воєнного комунізму". [3]

- Об'єктові періодизації надається більш широке, за традиційне, розуміння. Масовість, широта соціальної бази, широкий спектр форм боротьби, наявність ідеології опору, дозволяє казати про існування широкого, масового соціального і політичного руху, що виходив не лише за межі пропагандистського визначення "куркульського бандитизму", але й за межі власне збройного повстанства. Селянський рух розвивався в Україні після Лютневої революції 1917 р., у 1918 - 1919 рр. переріс у масовий повстанський рух, визначений боротьбою селянства за вирішення аграрного питання, за збереження економічної самостійності селянських господарств, за політичні, національні, культурні права селянства.

- Визначається національно-визвольна спрямованість ідеології селянського руху, що мала переважно стихійний характер, щоправда, і в формі ксенофобії та, навіть, антисемітських погромів.

- Особливості історичного розвитку українського суспільства обумовили його неадекватну політичну реалізацію. Незважаючи на розмах та величезний військово-політичний потенціал руху, йому була властивою вкрай архаїчна форма структурування - отаманщина. Можна визначити проблему політичної реалізації селянського руху, що не став повною мірою соціальною базою політичних сил, що протистояли більшовикам в Громадянській війні.

- Відновлення радянської влади в Україні та запровадження заходів політики "воєнного комунізму" спричинялися до піднесення селянського руху, та набуття ним активних, радикальних форм, але не було безпосередньою причиною його виникнення - в провідних своїх рисах селянський рух сформувався в 1917 - 1918 рр.

Провідними принципами, що дозволяють періодизувати розвиток селянського руху в 1919 році є такі:

- 1) типологізація форм боротьби селянства (економічні, політичні, повстанські) та визначення їх співвідношення в селянському русі;
- 2) інтенсивність (кількісна та якісна) акцій протесту;
- 3) розвиток організаційно-політичного структурування селянського руху;
- 4) програмно-ідеологічний розвиток селянського руху;
- 5) здійснення заходів політики "воєнного комунізму".

В цілому, селянський рух в 1919 році зазнав наступних етапів розвитку.

Січень - лютий 1919 року. Для цього періоду є характерними спонтанні протести виступи селян, пов'язані зі спробами запровадження здійснюваної в РСФРР селянської політики, зокрема, щодо обкладання господарств контрибуцією та вилучення продовольства. Симпатії селянства переважно були на боці більшовиків, яким вдавалося провадити успішну виборчу кампанію, агітація в якій базувалася на критиці політики гетьманського уряду та позитивному образу здійснених в РСФРР політичних та соціальних перетворень. Численні резолюції сільських сходів, рад та з'їздів, що привітали відновлення в Україні радянської влади, вірогідно, є характерними прикладами тогочасних настроїв селянства.

Втім, за спостереженнями радянських та партійних працівників, агітаторів, інструкторів, наочною була розбіжність ідеологічних засад політики КП(б)У та прагнень селянства: воно не сприймало "класового" підходу до себе, проблемним було вилучення продовольства, найбільш гостре неприйняття викликало питання колективізації. Розбіжність не вичерпувалася аграрним, продовольчим питаннями та "класовим" напрямком політики уряду. Вже в лютому серед селян циркулювали чутки щодо зняття комуністами ікон в хатах і т. п. [4]

"Настрої селян формулюються словами: ще дочекалися - чекали більшовиків, а тут якась жидівська комуна" - підсумовував свої враження М. Н. Полоз, в листі Й. Сталіну 15 лютого 1919 р. [5] Проблематичним ставало втримання більшовиками більшості в радах низового рівня.

Березень - квітень 1919 р. В березні - квітні 1919 р. відбувається активне запровадження заходів політики "воєнного комунізму", зокрема, на цей час припадає найбільша кількість створених комун і артільей та активізація продзагонів по всій території України. 12 квітня було прийнято декрет про продрозкладку. Радянськими установами відзначається прискорене поширення серед селянства антиурядових та радикально опозиційних настроїв щодо радянської влади та провідних заходів її політики в цілому.

Зміна політичних настроїв на селі мала наслідком як втрату більшовиками позицій в радах нижчого рівня, так і перехід селян до активних форм опору. Антибільшовицькі настрої та "агітація", заворушення, погроми, збройні виступи, дії повстанських формувань відзначаються у всіх губерніях, але найбільш напруженим було становище в Київській, Полтавській та Чернігівській. [6] В цілому, данні НКВС фіксують 93 "антирадянські" виступи протягом квітня 1919 р. [7]

Поряд зі швидким зростанням кількості антиурядових виступів селянства, відбувається розвиток в напрямку більш радикальних та організованих форм опору, відновлення і активізації отаманського руху. За оцінкою наданою Х. Раковським, більшість отаманів розпочали активну діяльність в першій половині квітня. [8] {137}

Велика військово-політична активність поєднувалася селянами з перебудовою господарства задля збереження його самостійності та зменшення державної економічної експлуатації.

Травень 1919 р. Військово-політична криза. Розвиток військово-політичної кризи в травні 1919 р. провокувався впливом настроїв на селі на морально-психологічну ситуацію у РСЧА, основну силу якої в Україні складали колишні "партизанські" з'єднання, що часто мали територіальний принцип комплектування та зберігали своє окреме військово-політичне керівництво. [9] З'єднання РСЧА в Україні, отже, були аналогічними за природою до селянського повстанства і безпосередньо пов'язані з селом

спільністю інтересів та настроїв. В квітні - травні 1919 р. зведення НКВС УСРР фіксують численні заворушення в армії. [10]

В травні набуває подальшого розвитку тенденція щодо здійснення великими отаманськими формуваннями таких масштабних акцій як захоплення або блокування повітових і навіть губерньських центрів; до того ж, діяльність отаманів була тісно пов'язана з боротьбою за перевагу в місцевих радах.

Найбільш нестабільним становище радянського уряду України було під час григор'ївського повстання, що розпочалось 9 травня 1919 р. До кінця травня радянському командуванню вдалося придушити опір основних військових сил григор'ївців, але результати виступу були для радянського уряду невтішними. Ненадійність військ, деморалізація радянських та партійних функціонерів, зміна військово-стратегічної ситуації в регіоні позбавляла радянський уряд об'єктивної можливості подальшого здійснення "воєнно-комуністичного" курсу спираючись на силу.

Червень - серпень 1919 р. Незважаючи на те, що впродовж літа 1919 р. КП(б)У продовжувала робити спроби здійснення "жорсткого" курсу у відношенні селянства, обмежившись лише частковими поступками - в червні відбулася низка масштабних каральних операцій проти найбільших повстанських формувань, зокрема, проти отаманів Зеленого та Волинця - період характеризувався подальшим зростанням інтенсивності активного, збройного опору селянства та об'єднанням отаманського руху навколо провідних потуг, що змагалися за владу в Україні.

За даними зведення НКВС УСРР, з 1 по 15 липня в Україні відбулося 207 виступів. [11] Переважну їх більшість фахівцями НКВС було кваліфіковано як "повстанські". В червні уряд УСРР на "внутрішньому фронті" визначав Північний, Середній, Придніпровський, Трипільський, Південний та Київський бойові райони, збройне протистояння охоплювало всю територію країни. [12]

Влітку більша частина сільської території радянським урядом не контролювалася. Губерньські та повітові центри були фактично блоковані ворожо налаштованою сільською периферією, де діяла велика кількість дрібних та великих повстанських формувань. Повстанці неодноразово блокували та захоплювали повітові центри.

Спостерігається процес досить чіткої територіальної локалізації дії селянських формувань та формування на непідвладних центральному урядові територіях отаманських "республік". Повстанські формування налагоджують систему влади в місцях своєї дії, стягнення "податків" з заможних господарств, здійснення мобілізації.

Відбувалося і "поправління" селянського руху. Нездатні до провадження незалежної від КП(б)У політики щодо селянського руху, ліві українські партії втрачають популярність серед селян, на що, зокрема, вказував Клунний в листі до В. Леніна 16 листопада 1919 р. [13] Зростає координація дій повстанців, перш за все, зеленівців з діями армії УНР. Безумовним проявом політичних тенденцій в селянському русі стало Уманське звернення до Директорії УНР, підписане 20 серпня 1919 р. отаманами Зеленим та Тютюнником. [14] {138}

Література

1. Раковский Х. Борьба за освобождение деревни. - Х.: Изд. Политотдела Укртрударма, 1920. - 60 с. - Козельский Б. Шлях зрадництва і авантюри: (Петлюрівське повстанство). -Х.: Державне вид-во України, 1927. - 148 с. - Лихолат А. В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917 -1922 рр.). - К.: Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1955. -662 с.

2. Винниченко В. Відродження нації. (Історія української революції [марець 1917 р. -грудень 1919 р.]). Ч. 3. - К.: Політвидав, 1990. - 542 с. - Зибачинський О. Інтегральна революція. - Мюнхен: На чужині, 1960. - 243 с.

3. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) Ф. 1, Оп. 20, ч. 1, Спр. 44, Арк. 33. - Раковский Х. Борьба за освобождение деревни. - Х.: Изд. Политотдела Укртрударма, 1920. - С. 28.

4. Державний архів Харківської області (ДАХО) Ф. Р-203, Оп. 3, Спр. 2, Арк. 18.

5. ЦДАГО Ф. 43, Оп. 1, Спр. 46, Арк. 54.
6. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВО) Ф. 2, Оп. 1, Спр. 252, Арк. 17-19.
7. Раковский Х. Борьба за освобождение деревни. - Х.: Изд. Политотдела Укртрударма, 1920.-С. 4.
8. Раковский Х. Борьба за освобождение деревни. - Х.: Изд. Политотдела Укртрударма, 1920.-С. 5.
9. Круть В. Т. До історії боротьби проти григор'євщини на Україні. // Літопис революції. - 1932. - № 5. - С. 119.
10. Антонов-Овсієнко В. О. В боротьбі за Радянську У країну. //Літопис революції. -1931. - № 3 (48). - С. 109. - ЦДАВО Ф. 2, Оп. 1, Спр. 252, Арк. 16, 17, 24 - 25. - ЦДАГО Ф. 1, Оп. 20, ч. 1, Спр. 56, Арк. 17; Ф. 57, Оп. 2, Спр. 283, Арк. 1, ін.
11. ЦДАВО Ф. 2, Оп. 1, Спр. 59, Арк. 114.
12. ЦДАГО Ф. 1, Оп. 20, Ч. 1, Спр. 56, Арк. 53.
13. ЦДАГО Ф. 43, Оп. ,1, Спр. 46, Арк. 4.
14. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 - серпень 1919): 36. документів і матеріалів. - К.: Вид-во АН УРСР, 1962. - С. 27.